

Q. F. F. Q. S.

EXERCITATIO PHILOLOGICA
IN
INSCRIPTIONEM
ARÆ ATHENI-
ENSIS,

Ex
Actor. Cap. XVII. v. 23.

quam

Præmissa Censura

AMPLISSIMÆ FACULT. PHILOSOPHICÆ,
In Incluta Academia Aboensi

SUB PRÆSIDIO,

Magnifici h. t. ACAD. RECTORIS

DN. M. DAVID LUNDI

Lingg. Orient. Profess. Celeberrimi,

Ad examen publicum modeste deponit

AARON H. HOFFREN,

In Auditorio Maximo,

Ad diem 13 Decembris Anni M. DC XCIII.

Impr apud Jo. LAURENTII WALLIUM.

Reverendissime in CHRISTO
Pater ac Domine,

DN. JOHANNES
GEZELI,

S. S. THEOLOGIÆ DOCTOR
CELEBERRIME, DIOECESIOS A-
BOENSIS EPISCOPE LONGE DI-
GNISSIME; NEC NON REGIÆ INIBI
ACADEMIÆ PRO-CANCELLARIE
AMPLISSIME: CONSISTORII
ECCLESIASTICI PRÆSES EMI-
NENTISSIME: MOECE-
NAS MAXIME.

cetus hic, Patrone maxime,
qvem exoptatissimos favoris
Tui radios, maturasse sanctâ
modestia confiteor, & pari
ritu hic immolo; non eqvidem in statum
tem-

tempus gestatus est; sed abortive, per
præproperam festinationem ab imma-
turo ingenio in lucem editus; qvam
novercam esse eruditarum cogitatio-
num, norunt omnes, qvotqvot ejus
rei periculum fecerunt. Ignosce ta-
men Dn. REVERENDISSIME mihi, Tui
Nominis Splendidissimo fulgore, hasce
spissas ignorantiae tenebras ostentan-
tes pagellas, illustrare aucto. In quo
si qvidem peccavi (qvod non diffi-
teor) Tuum erit O Præful Maxime,
grati mei animi sic per temeritatem
etiam se exerentis, mitem agere inter-
pretem. Qvod cum facis Vive fe-
lix, Vive fospes, qvam diu vixisse
non pœnituerit; meque agnosce

REVERENDISSIMI ET CELEBERRIMI
NOMINIS TUI

Clientem devotissimum

AARONEM H. HOFFREN.

Reverendo admodum & Clarissimo Domino,
DN. JOHANNI CAJANO,
Pastori in celebri Paldamoensium Ec-
clesiâ emerito: Præposito districtus
adjacentis, per annos ultra viginti
imprimis gravi: Patrono meo singu-
lari obſervantia perpetim colen-
do ac venerando.

Admodum Reverendo & Clarissimo Domino
DN. HENRICO J. HOFFREN,
Pastori Ecclesiæ Idensalmensis insigni-
ter merito: Præposito per suum di-
strictum attentissimo: Patri meo, ut
propensissimo, ita ex imo pectoris re-
cessu efflictim adamando & pia
veneratione ad cineres
obſervando.

Pl. Reverendo & Doctissimo Domino,
DN. HENRICO H. HOFFREN,
In Ecclesia Dei, qvæ ad Cuopio col-
ligitur, Pastori vigilantissimo, adcura-
tissimoqz: Fratri meo maximo natu-
ravissimo, & optimo.

Gnoscite & Vos, Patrone, Pater
Fraterque, partui huic, Vesta
Clarissima Nominata temerariâ quâ
dam audaciâ in sui Ornamen-
tum rapienti; qui ne adspectu qvidem Ve-
stro dignus, Aristarcho censore, existima-
bitur. Sed mihi hoc solatio est, nulli equi-
dem minus; quam mibimet ipsi has pa-
gellas placere posse; Quia tamen ea est ma-
gnitudo meritorum de me Vestrorum, ut
nisi ea publice prædicare quavis occasione
adniterer, ingratus & mei ipsius immemor
censi possim: placidi igitur & Benigni
accipite munus hoc; quod si Vobis haud
sordere animadvertero, dubito mihine, an
Vestræ humanitati me magis gratulari op-
porteat; De cætero incolumes atque tuti ab
injuriis diu Valete DEO, Ecclesiis Patriis,
mihique; & solito favore amplectimini.

Clarissimorum Nominum
Vestrorum

Observantissimum Cultorem
AARONEM H. HOFFREN.

Doctissimo & Politissimo Juveni,

DN. AARONI HOFFRENIO,
Bothniensi,

Amico suo integerrimo, cum disputationem de DEO IGNOTO publici juris faceret, ad gratulatur:

Est Deus ætherei residens in vertice
Cæli,

Qvem nequit ingenti mundus ha-
bere sinu,

Qvem pauci in terris digno venerantur
honore;

Numina nam maior portio ficta colit.
Proh Maiestatem tanti Ducis atque Mo-
narchæ,

Proterit indigno perfida turba pede,
Ac tibi, qvi terrā solus pelagusq; creasti,
Nullus in iñenso nunc datur orbelocus.
Jupiter astriferi rector nam factus olym-
pi est;

Qvem celebrant summum Numina'
cuncta Deum,
Huic dederat pariter flamas gens va-
na trisulcas,

Tradidit & sumâ sceptrâ gereda manu,
Pon-

Neptuno ponti cessit pelagiique potestas,
Temperat æqvoreas qvi dominator
aqvas.

Armorūq; artisq; audit metuēda Virago
Præses, & hæc gemino munere digna
fuit.

Carminis atq; Lyræ Rector Pataræus
Apollo,

Atq; Machaoniæ fingitur auctor opis.
Ipsa Ceres segetes avido dat flava colono,
Et Paſtana facit prata nitere roſis,
Horum ſed patulū fert jufſa ſevera per
orbem,

Ex Jove qvē genuit lucida Maja, Deus.
Hos colit, hos prono celebraſt gens impia
vultu,

Adq; aras ſupplex cernua thure litat.
Detegis aſt horum merito figmenta ſce-
leſta,

HOFFRENI, doctis annumerande viris,
Hinc tibi virtutis veniet mercesque la-
boris,

Et Patriæ fies clara columna tuæ.
Ulcq; tuiftaveat Numen ſuccessibus! Ipſe,
Gratulor ingenium non latuifſe tuum.

S. TIGERSTEDE.

Ad Eximium
Doctrina inter literatos, vita Sandimonis
inter omnes,

DN., AARONEM HOFFREN,
Bothn.

Cum ex occasione Act. XVII. 23.

DE DEO IGNOTO,
Publice disputaret,

Audivi titulum scripti, tum gestiit ejus
Mens audire simul, quæ nota quæve
fides?

Forsitan heic fingis, nobisque imponis Amice:
Fors etiam, dixi, vera docere potes.

Quem natura probat mundi rerumq; fatorem,
Auctantem nutu cuncta creata suo.

Quem rutilæ celebrant stellæ ac moti ordine
Cœli:

Lucis & umbrarum transvolitante vice.

Quem discordantis redeuntia tempora laudant
Anni, per pariles mox revoluta gyros.

Scilicet auctumnus, ver, bruma & lætior æstas
Dicit, aperte, tuas, Jane, rotare fores.

Quem pluvias ostendunt, quem grando, toni-
trua, quem nix,

Ultoremque mali tela trisulca ferunt.

Quem

Qvem genus aligerum loquitur, qvem bestia
campi,

Sqammigerumq; pecus jactat adesse falo.

Qvem silvæ resonant, qvem gemmæ, qvemque
metalla

Pictoremq; refert plectilis herba Deum.

Pectore qvem gerimus surdi, tacitiq; veremur
Distantem pœnas in malefacta graves.

Adferis Ignotum. Multum tibi Græcula Musa

Sic placet. Ignoscas; ingeniosus eras.

Nec certe invideo: te gaudia plura profanis
Gentibus effari, sic potuisse magis.

Grex namq; adsiduus venit ut miser ante tribu-
Judicis irati, prævalitus erit. (nal
Exultate simul. Qvod si sublimior arcii

Adproperas Zion, doctus Aaron, ovas.

Cujus enim, ratio nescit, venerabile nomen,
Nescitque ingenui thuris obesa modum.

Cujus inexistit tribus inviolabile Numen
Personis variis, in Deitate pari.

Cujus inoccidui vadimonia sancta favoris,
Nescit terrigenæ tangere mentis apex.

Qvod Genitor, nocuum genus id miseratus
amore

Gratuito, fractis crevit avere casis.

Qvod Gnatus, cœli posito diadematæ, servus
Maluerit mundi damna tulisse, mori.

Deniq; qvod Flamen, verbi penetrante vigore,
Succendat mentes, sanctificetque fide.

Recte

Recte ait ignotum: Mysteria tanta patete
Heu nequeunt nobis: cedit acumen iners.
O utinam incipiat tandem, illis cætera doctis,
Hactenus ignotus, notior esse DEUS!
O utinam insigni saltē, illacrumabile vulgus
Non notum discat, nosce tenore Deum!
O utinam modo nunc, tua per theorematā,
toto

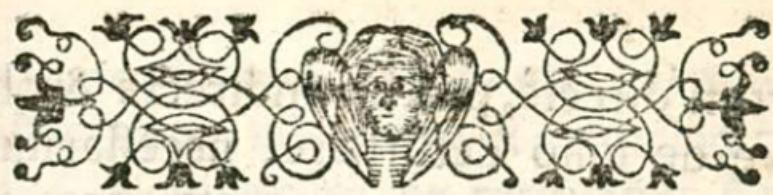
Christiadūm fiat, notior orbe DEUS!
Non ignotus etis mage, sed notissimus HOFREN
Quin doctos inter maxumus esse potes.
Qvod si etiam ignotus Deus innotescere turbæ
Ore tuo per tot jam Ethnica regna velit:
O quantavatum, qvos nunc tenet ardus æther,
Christigenum quanto notior ite potes.
Accipe adhuc unum Noster, ni fallor aperte,
Vel fors, consilium, spensis amice, meum:
Tu prece prosequitor Numen, fer candida
thura,

Neve offendatur, pronus in ora roga:
Dum Domino rerum tenebris ac nocte sepulto,
Ignotoque Deo, notus abire cupis.

Qvod festina dedit manu, sed mente
sincera & vtro prolixo, Tui,
dignum si putaveris, aman-
tissimus,

JO: RUNGJUS.

Min; Ev; & Lect. Sch.

IN NOMINE ALTISSIMI
CAPUT PRIMUM.

Egregie sane Maimonides Tract. Jesode Thora cap. 1. יסוד היסודות ועמוד החכמתה לודע טיס סה מוניו ראשון והוא מניא כל Fundamentum fundamentorum & columna sapientiae est, scire quod est ens aliquod primum, existere faciens omnia existentia. Quanquam vero nulla gens tam barbara aut tam fera sit, quae Deum esse, eundemque ab hominibus coli debere, neget, licet quomodo colendus sit ignoret; quia tamen aliquos existit se ita extremè impios legimus, qui magnum hoc fundamentum (prout etiam vocatur ab eodem Maim. tract. de Idololat. cap. 1. §. 9.) si non penitus destruere, saltem vacillare facere aggressi sunt, atque ita creatorem suum,

A

par

partim directè, partim indirectè & oblique de solio deturbare: necessarium ergo existimamus, paucis attingere in limine instituti nostri, naturalē mortarium de DEO, omnium rerum non tantum fatore ac seminatore; sed etiam altore, (qvod providentiae est) notitiam. Maxime cum nulla intelligatur esse voluntas, ad honorandum eum, cuius existentiam vel ignoramus, vel in dubium trahimus. Frustra adhuc colitur is, qui nulla nostri curā tangitur, & nihil boni maliqve in nos vult conferre. Scivisse autem gentiles seu, retius profanos. (abutimur enim vocibus pagani, gentilis & Ethnici in hoc significatu, contra consuetudinem Lingvæ Latinæ; ex adverso vero utuntur vocabulo profani in hanc rem, tum Cicerò in partit: orat: tum etiam Tacitus l. 5. c. 5.) scivisse inquam eos extra faciem verbi revelati, sola naturæ luce, aliquem summum existere, cuius à nutu universa hæc moles finita dependeat, quicque ejus caussa conditorque & sus-

sten.

tentator sit, tam clarum est, qvam olim cum sudum esse solet; & constat id tum ex S. codice; tum ex rationibus è me-
dio rerum naturalium desumptis, nec non testimoniiis ipsorum profanorum,
& experientia; sed de singulis breviter.

Notitia hæc naturalis, pro diverso colligendi modo, varie dispescitur; sed nobis aptissima illa & frequentissi-
ma placet, qvâ in *euΦuζu* innatam seu subiectivam & *εμιγηζu* adqvisitam seu objectivam dividitur, qvarum utraqve scripturæ divinæ fundamentis subniti cernitur. Etsi vero, qvod hic notandum est, sufficere abunde poterint nostro instituto argumenta, qvæ extra re-
velationem prostant, ad evincendum aliqvm sensum summi Numinis, in men-
tibus humanis sibi relictis existere: interim tamen non speramus nobis vitio
verti, si Scripturarum quoq; Sacrarum Testimonia præmittere, audeamus. Lo-
quitur autem D. Paulus sic de notitiis insitis ad Romanos cap. 2.15. ubi opero-
sus est in convincendis ipsis per hæcce

principia, cum gentes inquit quæ legem
(puta scriptam) non habent naturā quæ
legis sunt, fecerint; eæ legem non habentes
scribimet ipsis lex snt. Jam notitiâ legis
infert notitiam Legislatoris, neqve illa
sine hac intelligi potest. qvod fundatur
apud Logicos in natura relatorum, quæ
simul constat esse in cognitione, si non
semper ratione essentiæ, tamen existen-
tiæ. Dum hæc scribimus commodum
nobis in mentem venit acerrima di-
putatio, quæ hodieç eruditorum men-
tes, circa definitonem notitiæ hujus in-
natæ, seu harum mentis nostræ idea-
rum, in magna sententiarum divortia
trahit; licet enim plerique saniores ul-
tro largiantur hæc principia dari, ubi
tamen ad exprimendam illorū naturam
devenitur, tum demū in plurimas facti-
ones eos abripi cernimus: sed nos bre-
vitati litantes, illis prolixè recensendis
supercedemus, contenti exposuisse, no-
bis horum principiorum nomine veni-
re habitum quendam cognoscend, in-
tellectui innatum, quantumvis imper-
fe-

fectum seu potius ἀνάλογον habitus &
 πελείωσιν potentiae intellectualis. In quo
 non admodum nos discrepare spera-
 mus ab illis maximis viris qui notiti-
 am hanc insitam (Pufend. Offic. H. &
 C. cap. III. §. 12 p. m. 55.) Ita nobis inesse vo-
 lunt ut quam primum ratio se exerit, assen-
 sum eidem confessim, non libenter modo, sed
 tam firmiter etiam præbeamus, ut deleri aut
 extingvi nunquam possit. Videtur enim
 habitus imperfectus apud Philosophos
 nihil aliud esse, quam potentia, quam
 Ideam dixerunt recentiores Philoso-
 phi. Hanc nostram sententiam firmat
 Apostolus Gentium ad Rom. 2. v. 15. ubi
 dicit esse *opus scriptum in cordibus nostris,*
 sic ut conscientia attestari, & cogitationes se
 invicem accusare, aut etiam excusare possint,
 quod sine præceptis practicis nequit
 fieri. Hinc saepe etiam in Regibus
 quos Divina Majestas supra omnes
 humanas leges, & ad id fastigii
 evehit, in quo nullus omnino mor-
 talium jure sibi metuendus sit; simul
 ac tamen aliqvid contra conscientiam

perpetravere, diri oboriuntur terrores
 (uti de Nerone refert Dio Cassius) qvi &
 ipsorum nonnullos ad funestam ~~āvēxē~~
~~ēiāv~~ adegere. Ita Cicero: agitat inquit
 suum quemqz scelus, & amentia afficit; & Po-
 lybius, nullus inquit neqz testis tam formi-
 dabilis, neqzque judex tam gravis quam consci-
 entia, quae mentibus cuiusque insidet & inha-
 bitat. Absit tamen nos existimare, con-
 scientiam soli innatae notitiae deberi,
 & non magis excitari per discursum
 mentis.

Sed nec deinde quisquam existi-
 met nos per notitiam hanc intelligere,
 notitiam distinctam qua DEUS per o-
 mnia distincte percipitur; hæc enim
 Ioli Scripturæ Sacræ accepta refer-
 tur: sed confusam & imperfectam,
 qua indistincte & sub confusione, ali-
 quid de DEO cognoscitur: nec tertio
 intelligimus notitiam relativam, qua
 essentiam divinam sub tribus hypo-
 stasibus conceptam adprehendimus;
 nam hæc quoque Theolog. reve-
 latæ propria est. Licet multis persua-
 sum

sum sit exstisſe profanos, qvi trinitatem
non ignorarint, inter qvos eminet Her-
mes, dictus hinc Τρισμέγιος ter maxi-
mus. cuius verba habentur apud Suidā
hæc: erat lumen intellectuale ante lumen in-
tellectuale, & erat semper mens mentis lumi-
nosa. Et nihil aliud erat quam horum uni-
tas & Spiritus omnia continens. Extra
hunc non DEUS, non Angelus non substantia
ulla alia. Omnium enim Dominus, Pater &
DEUS, & omnia sub ipso & in ipso sunt.
Nam verbum ejus perfectum existens & fœ-
cundum & opifex lapsum infœcunda Natura
& aqua fœcunda prolificam fecit aquam.
Hunc sequtus Plato cum discipulis;
ex qvibus unius Amelii verba adducam
floruit hic paulo post B. Johannem Ev-
angelistam. Kαὶ ἦτορ inquit, οὐ δὲ λόγος
καὶ οὐ τὸν οὐδὲ τὰ γε ὄμενα ἡσά
χλειται οὐδὲ ποσειε, καὶ γηὴ δὲ οὐ δὲ Βάρβαρος
αξιοῦ, εὐ τῇ τῆς αρχῆς τελέσειε καὶ αποτέλε-
σειε τηνότα προς Θεον εἶναι, διὸ δὲ πάντες
ἀπλῶς γεγεννήσθαι εἰναι τὸ γενόμενον οὐδὲ οὐ πε-
φυκέναι: Hæc itaque illa ratio (innuit λόγο) per
quem semper sunt, quæ sunt facta, qvos

modo & Heraclitus censuit: eadem profecto
quam barbarus ille indicat (puta D. Joh. Ev-
ang.) in primo rerum conditu imo & in-
condito statu DEO adstitisse per quam o-
mnia omnino facta in quo id quod sit ani-
mal esse suum haberet. Unde etiam Au-
gustinus dicit se vidisse in scriptis Pla-
tonicorum primum caput Johannis, a
qvibus illud haussisse ipsum credit Gro-
tius in Annotat: ad Joh. sed in eo me-
rito castigatus a magno Calovio. Interim
tamen certum quoque est, paulo post
tempora Johannis existisse Philos. Pla-
tonic. qvi ægre tulerit mysteria suæ
scholæ nimis propalasse D. Johannem.
plura in hanc rem videsis apud B. D.
Calovium in Bibliis Illustr. ad Joh. c.l.
Sed qvicqvid fit, etsi vel maxime hujus
cognitionis aliquam scintillam habue-
rint profani, quemadmodum etiam Au-
gustinus & Laetantius hanc benigne
ipsis concedunt, teste Excellentissimo
Dn. Valentino Alberti, in Compendio
J. N. illam tamen non lumini naturali,
sed ut multa alia, apud eosd.m (utpo-
te

te de Creatione, de diluvio, de sacrificiis, de serpente humani generis proditore, de longævitate patriarcharum, de turre Babylonica &c.) traditioni & relationi deberi certo asserimus confer D. Calovium d. l. & Valent. Alb. sed hæc ὡς ἐν περιόδῳ, redeamus ad Institutum.

Adquisitam Cognitionem DEI affirmat inter alios divinus Job, in prolixa sua cum amicis dissertatione de Justitia Dei, ubi nos ad creaturas allegat: *Interroga inquit, jumenta & docebunt te, & volatile cœlorum & indicabit tibi, loquere terræ & docebit te & narrabunt tibi pisces maris, quis non novit, secundum hæc omnia quod manus DEI fecit hoc?* Eodem alludit Psal. 19. v. 1. *Cœli enarrant gloriam DEI &c.* Sic colligit etiam Apostolus Gentium ex providentia divina Actor. 14. v. 16. Hanc confirmat præterea locus Actor: 17. v. 23, seu inscriptio Aræ Atheniensis, in qua scriptum erat **IGNOTO DEO!** Qvod si Athenienses ex solo lumine naturali

sciverunt esse Deum, eundemque collendum, id qvod aræ exstruzione probatum ivere, et si ignorarint, qvis sit ille verus Deus, qvod inscriptio arguit; seqvitur omnino dari naturalem notitiam. Verum ne diutius sacris immorando, Juris Naturalis limites transiliisse, vel potius deseruisse dicar, ad ipsam naturalem rationem prope-rabo.

Est aliqvod sumnum cuius mens, cuius potestas, cuius ratio, cuius vis cuncta possit efficere, varii variè probant; sed præcipuum videtur argumentum, qvod deducitur a subordinatione causalium, procedendo uti Cicero monet de Nat. D. *a naturis vilissimis* ad ultimam & perfectissimam; nec non ab ordine moventium, heic enim non datur processus in infinitum, sed subsistendum in aliqvo summo & primo. Manifestum quoque est non existisse hæc omnia a se ipsis, vel casu aliquo cœco confluxisse, nam ut verbis utar Hug. Grotii de Verit. Rel. Christianæ:

Quis

Quis adeo stultus est, ut a casu aliquid tam accuratum exspectet, quasi credat casu lapides & ligna in domus speciem coalitura, aut ex jactis forte literis exstiturum poema: cum & qui figuræ geometricæ in littore viderit, hominis se dixerit vidisse vestigia, satis perspiciens a casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab aeterno exstisset hominum genus, sed a certo tempore communem stirpi sumisset originem, evincunt inter alia artium progressus & inculta olim terræ, quæ habitari postea cœperunt, quos & insularum sermo testatur profectos a terris adjacentibus. Tum vero instituta quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni accepta ferri debeant. Haec tenus Grotius, videantur etiam quæ paulo ante hæc verba, ex motibus cœlestibus colligit. Deinde eleganter quoque colligitur ex certa operatione propter finem, quæ maxime intelligentem natu-
ram

ram arguit sui auctorem, cerniturque non tantum in admirabili constructio-
ne corporis humani, qva de re videa-
Galenus: sed & multorum animantium
corpora id ipsum loqvuntur, non e-
nim ex vi materiae, sed ad finem cer-
tum collocatae sunt eorum partes; ne-
que horum modo sed etiam Plantarum
& Herbarum, confer læpissime lauda-
tum Grot. l. d. Reliqvos colligendi
modos, qvos vel Recentiores Philo-
phi, singulari acumine & irrelucta-
bili evidentia; vel etiam Pneumatici &
Metaphysici alii, magno agmine pro-
ferunt, sciens in hac brevitate præter-
eo festinaturus ad Testimonia, qvæ
fortasse proprius institutum nostrum
adtingunt.

Quantum ergo ad testimonia, no-
ta sunt verba maximi Tyrii Philo-
phi Platonici, citata tum a Grotio in
lib. de Verit. Rel. rum a Rudrauffio in
Metaph. nec non Cundisio & Udalrico,
Heinsio aliisque pene innumeris. Sic
autem ait in dissert. sua prima *in tanta*

pugna ac discordia & discrepantia, unam
 videas per terras omnes legem, famamq[ue]
 consentientem, DEUM esse unum rerum uni-
 versarum & Regem, & Patrem multos, præ-
 terea Deos, Dei filios administrationis par-
 ticipes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barba-
 rus, dicit in continentibus terris, dicit qui
 in oris maritimis habitat, & sapiens & la-
 pientia destitutus: Idem testatur Cicero de
 Nat. D. omnibus innatum & inculptum
 esse quod sint Dii, item: est inquit in mundo
 Deus aliquis qui regit, qui gubernat, qui mu-
 tationes temporum, qui vicissitudines ordi-
 nesque conservat. Similia sunt verba so-
 phoclis.

Unus profecto est Deus, unus tantum est Deus
 Cœli solique machinam qui condidit,
 Vadumq[ue] Ponti condidit cœruleū & vim Spi-
 ritus.

Scitè ergo admodum exclamat
 Plutarchus in Colete, si terras obeas
 invenire possis urbes muris, regibus, domi-
 bus, opibus, numismate carentes; gymnaasio-
 rum & itheatrorum nefrias: urbem vero
 ἀνειπον καὶ ἀτερ νεκροῖς templis Diisque carentem,
 qvæ

quæ precibus, jurejurando, oraculo non u-
eretur, non bonorum caussa sacrificet, non
malis sacris auertere nitatur, nemo unquam
vidit: adeo ut non sine causa in hæc
verba erupisse Mornæum legamus;
percurre orbem ab ortu ad occasum, a se-
ptemtrione ad austrum, perlustra mente,
quotquot accesserunt secula, quotquot vige-
runt regna, ipsa demum scrutare sive lustra
sive mapalia, ubiunque homines inveneris,
ibi continuo religionem & numinis cultum,
ibi saerorum ritus, preces denique & sacrifi-
cia reperies, diversa quidem hæc & confusa
at in eo saltem convenientia quod DEUS sit.

Plura qui desiderat testimonia, adeat,
Phanerum in Theolog. gentilium, ubi
tum ex Platone, Seneca & Aristotele;
tum Historicis & Poëtis abunde pro-
stant. Nos concludimus cum Nobiliss.
Dn. Pufendorfio; cum ergo universum ge-
sus humanum in perpetua velut possessione isti-
us persuasionis fuerit, necessum erit si quis can-
dem oppugnare velit, ut non solum omnia
argumenta quibus DEUS esse probatur solide
destruat; sed & plausibiores rationes pro-
sua adsertione proponat; simulque, cum gene-
ris

ris humani salutem ea persuasione contineri
haecenus creditum sit; ostendendum ipsi fuerit
præterea generi humano per Atheismum me-
lius consuli, quam retento fano cultu numi-
nis. Qood cum fieri nullo modo possit, omni-
um eorum qui isthanc convellere quocunque
modo adgrediuntur, impietas maxime dete-
standæ est, & gravissimis poenis coercenda:
Offic. H. & C. cap. 4 §. 2. confer tamen
except. Rachelii de I. N. & G.

Supereft jam ut exemplis hunc
eundem Numinis sensum in gentibus
profanis exstitisse adstructum eamus. Perſæ Iolem coluere quem mithren
five matrem vocabunt, ut auſtores ſunt
Curtius lib. iv. cap 3. Strabo l. xv. Ju-
ſtinus l. i. c. x. Astartem Poeni, Sidone-
nes, Syri, Tyriique teste Consultiflmo
Dn. Carolo Lundio in Zamolxi. Urani-
am coluerunt Afri; De Americanis,
ſeptemtrionalibus & Calecuthanis vide-
antur Benzo & Lerius in descript. No-
vi orbis. Hulſius in Navigatione Bel-
garum, & Munſterus in cosmographia,
citantbius Rudrauff. in Metaph., &
Kromajero in Scrutinio Relig. adeoq;
fru-

frustra est Socius, cum Americanos
 omni prorsus numinis cultu scribit de-
 stitutos fuisse, circa adventum Columbi
 & Americi Vesputii. Japones præter
 qvam qvod gymnasia & scholas ha-
 bent, itemqe magistros religionum qvos
 Bonzios vocant ; etiam inter nimi-
 na simpliciter colendum præcipiunt
 Ainida & Xacam. Et licet in America
 sint qvi certos Deos non habent, Ori-
 entem tamen solem religiose colunt,
 utpote Brasiliani teste Rudrauffio ex
 Mercatore. Præterea qvis ignorat Græ-
 corum *πλύθεαν* qvi ultra 300 nume-
 rant? ne dicam qvod Eusebius ex He-
 siodo recitet præter propter triginta
 millia. Nec Romani pauciores habu-
 ere, utpote superos inferos, medioxu-
 mos, magnos, minutos & patellarios;
 magnos alias vocat Cicero Deos Majo-
 rum gentium, fueruntqe duodecim, qvos
 Ennius hujusmodi disticho includit.

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana,
 Venus, Mars,
 Mercurius, Jovi, Neptunus, Vulca-
 nus, Apollo.   Uu-

Unde Plautus: *¶ undecim Deos secum ad-duxerit Jupiter.* Hyperboreos quoque nostros plurimorum Deorum cultui vacasse, testantur monumenta Gothicæ Gentis antiquissima; quos etiam ipsos in universam Græciam primos, Deorum cultum cum plerisque nominibus, instulis, invicta veritate evincit modo summe laudatus Amplissimus Dn. LUNDIUS in praedicto verè erudito Opere. Qui quoque, quod hic multum notari meretur, ex Diodoro Siculo observat duos quam maxime fuisse profanis Θεοῖς αἰδίσις καὶ πρώτης Solem & Lunam licet ex infinitis propemodum operationibus: infinita quoque Deorum turba excreverit. Sic Gethæ coluere olim Solem non tantum sub nomine Samolxis, de quo Strabo ait μέγιστος ἐστι τῶν Θεῶν παρ' αὐτοῖς scilicet Gethas; sed etiam Attini quem μενόφειλυν Herodotus appellat; nec non Balduris; unde postea Græcorum Apollo; varie enim scriebatur Baal, Baldur, Aballor Apollo; nam & Cicero testatur Apollinem ab

Hyperboreis venisse. Denique colebant eum etiam sub nomine Fan, qvod Dominum priscâ Gothorum lingvâ sonuit, hinc fanum & profanus latinarum. Græci & Latini invocabant solēm in Apolline, unde hic toties comosus & barbatus a Poetis audit. Item in Minerva; in Marte in Saturno &c. Lunam nostrates salutaverunt nomine Vanadis &c. Romani Dianam Lucinam (unde contracta est Luna) Proserperinam, Cybelen, Junonem & Bellonam dixere. Græcis vero est Εὐατη Περσιφονη καὶ Ἀρτεμις. Sed hæc exincidenti & præter institutum nostrum.

Obverti hic solent exempla nonnullorum, qui de DEO vel dubitarint, vel plane ipsum negaverint. Ita de Protagora dicunt, ipsum primum tempore Socratis, an sit aliqua divinitas incepisse dubitare, quam sententiam publicè tueri adgressus erat. Qvæ tamen disputatio tantopere displicuit Atheniensibus, ut ipsum igne aquaque in-

interdictum ejicerent finibus suis, libris
igne combustis; confer Diog. Laertium
in vita Protagoræ & Cic. lib. de N. Deo-
rum. Idem narrant & de Diagora me-
lio cognomento Atheo; nec non Theo-
doro Cyrenaico & Anaxagora. His
non absimilis, si non pejor existit ante
tempora Aristotelis Hippones, quem
ita perdite improbum fuisse legimus,
ut etiam plane abhorruerit a cognitione
DEI. Qvod verò de Socrate & Aristotele
quidā tale quid ausi fuerint comminisci,
ut videre est in Rudr: Met. illud dicenti-
bus aliis, apertum est mendacium animo
calumniandi confitū. Qvicquid autem
de ipsis sit, licet non temere credendum
existimem, iplos eo dementiæ atq; in-
saniae devenisse, ut opificis totius uni-
versi existentiam, saltem in dubium re-
vocare sustinuerint, sed potius verisimi-
le sit, eos non DEUM, sed πολυθεῖαν ri-
fuisse: tamen si qui omnino tales fuerint,
non fecerunt id ex defectu notitiæ
naturalis; sed ex affectatâ ignorantia.

Dum hæc scripseram commodum incidi in elegantissimos Cl. Vossii libros de Orig. & progressu Idololat. in qvorum primo scribit de Anaxagora, cuius modo mentionem fecimus, tanquam ἀθεότητος seu ἀσεβίας damnati, probatque non ipsum sed potius judices tam horrendi criminis reos extitisse, qvippe qvi, ut ex Plutarcho ait constare, primus universitati (non hoc ἀνθρώπος est capiendū nam jam ante ipsum Thales Milesius idem fere docuit) non fortunam, non fatum ordinatæ descriptionis principium; sed mentem puram ac sinceram præficerit; ab aliis omnibus admixtis similes particulas secernentem, idem que testari Ciceronem i. de N. D. & in Qvæst. Tuſc. nec non Aristotelem. Qvod cum Athenienses ferre non possebant, Αὐτοὶ ipsum vocarunt: unde postmodum accidit ut Patres quoq; nonnulli Ecclesiæ nimis creduli, idem crimén homini nihil tale merenti imputarint. Neque verò hoc alienum fuisse a moribus Atheniensium discimus ex

Iaudato Vossii loco, cum ejus rei exemplum jam statuerint antea in Anaxagora Clazomenio, qvia solem ab Atheniensibus pro Deo cultum, dixisset *μυδηρού διάπυρον* massam carentem seu globum ignitum; quem idcirco capit is damnarunt. Simile accidit Socrati ut videre est apud Ciceronem in r. de orat. Qvis ergo innocens erit si ex animo inimicorum ferendum iudicium.

Atque ita quidem aliquo modo ostendimus, rudera & igniculos quosdam cognitionis ac sensus, de existentia Numinis alicuius, non defuisse profanis gentibus; sed exsurgit iam quæstio, an etiam probari possit ipsas aliquo Veri DEI sensu imbutas fuisse? Multe secus videtur ait saepe laudatus Vossius, *Nam aliud inquietum est colere Jovem gentium, aliud Jehovahm Israelis.* Sed his obstant verba D. Pauli in Actis cap. 17. 28. 29. *Dixerat enim Aratus ab Iove incipiendum quia omnia permeat?* Eone Apostolus qui Deum vocat Jovem intelligit illum Poetarum Jovem tot adulteriis infamem? non fane sed cum Philosophis intellexit men-

etem infinitam, cuncta permeantem, aliquis
non non probatum iret, quod Aratus supe-
rioribus verbis subdit, τὸ γαρ καὶ γένετο ἐσμέν,
nam genus illius sumus. Mens igitur A-
postoli est, nos esse ejus Numinis proge-
niem, quod per Iovem intelligitur a gen-
tium sanioribus quod non licet dicere ni-
si in nationibus etiam aliqui notitiam veri
Numinis habuissent. Doinde adfirmat idem
Apostolus quod gentibus fuerit manifestum
τὸ γνωσθὲν τὸ Θεόν, & statim post illa verba
subiicit: cū cognoverint Deum. Haec tenus Vossius.
Addantur verba sub nomine concionis
Petro tributa τῷ Θεῷ τὸν Θεὸν σεβεοθε
τὰς Ἑλληνας, hunc DEUM veneramini
sed non sicut Græci: ad quæ Clemens Alexadrinus:
Μὴ τοίνυν Φησὶ σεβεοθε
τὸν εἴτεν, Θεὸν δὲ οἱ Ἑλληνες, ἀλλὰ μὴ κατὰ^{τὰς} Ἑλληνας. τον τρόπον τὸν τῆς σεβήσεως ἐναλ-
λάτησεν τὸ Θεόν, χιδὲ ἀλλον κατέγγειλαν,
hoc est: non igitur dixit ne venerami-
ni DEUM, quem Græci, sed non sicut
Græci, modum cultus immutavit, haud
alium DEUM prædicavit. Hisce bene
perpensis, liquidum erit aliquos saltem
cognovisse DEUM verum, non quidem
qvan-

quantum par erat, ex parte tamen,
pleniū agniti, nisi obviam veritatem
hoc est, Deum in operibus loquentem
ex parte receperint, ex parte rejec-
sent, de quo conferatur etiam Vossius
in primo de Idol.

CAP. SECUNDUM.

Agnito sic jam summo numine ex
naturali ratione, haud difficile erat
mortalibus capti, omnes perfectiones
quæ in hominibus aliisve creaturis
cernerentur vel perciperentur, in prin-
cipali hac earum caussa, longe excel-
lentius & illustrius multoque sublimi-
ori sensu inesse; adeoque non tantum
cognoverunt naturâ duce DEUM esse
unum, incorporeum, veracem & im-
mutabilem, ut Plato de Rep. lib. 2. Est,
inquit, *simplex omnino DEUS & verax dictis &*
factis, nec mutatur ipse, neque alios decipit,
neque per visiones, neque per sermones, nec signis
immitendis, neque nobis dormientibus, neque
vigilantibus; sed etiam omnia habentem, o-
via tribuentem, beneficia gratis dantem, ut lo-

qvitur Seneca Epist. 95 p. m. 792. nec non omnipotentem; unde statim duos sibi affectus erga Deum videbant homines incumbere, metum nempe & amorem qvibus tota absolvitur religio, Sic Ebræi cum Deum qvam religiosissimè coli valunt ajunt: עבּוֹד מְאַהֲבָה עַבּוֹד מִרְאֵחַ cole ex amore & cole ex timore; hunc qvidē derivarunt ab omni potentia, istum a bonitate, qui uno honoris vocabulo comprehenduntur; est enim honor nihil aliud qvam opinio alienæ potentiae conjunctæ cum bonitate; & honorare aliquem idem est qvod magni æstimare, & sic honor non in honorato sed in honorante est. Honorem vero testatæ sunt gentes cultu, qui est actus externus, honoris interni signum; & qvos officiis placare si irati sunt, vel qvocunque modo nobis propitios reddere studemus eos colere, dicimur. Cultus hic varius erat religiosus tamen plerumque, nam quod Rabbinide cultu τὸς Baalpeor sive Belphégor comminiscuntur, alludentes ad nomen, non sit vero simile, cum cultus

non

non sit, nisi qui honoris est index, qvis vero concipere poterit tali aetate honorem significari, qui omnibus, quasi naturâ suâ turpis & dishonestus censetur. Sed nos istis sua relinqvimus commenta.

Hoc communi instinctu moti quoque Athenienses, qui religiosissimi totius Graeciae habebantur, cum singulis iam aliarum Gentium Diis sibi notis, cultum adsignassent, aram DEO quoque Ignoto exstruxerunt. Licet enim specialia circa cultum, qui lege naturali sola præcipitur ad internum tantum pertinere recte statuant eruditii; externum vero non nisi in genere ab eadem determinari; fuisse tamen apud Gentes profanas etiam varia sacrificiorum genera in usu, de quibus vid. Dieter. in Antiq. clarissus est quam ut probari indigeat; sed illa revelationi non rationi, originem suam debent; quicquid contra mussissent Pontificii suae missae inservientes. Quomodo enim ut eleganter ait Celeb. Dn. Valentinus Alberti Theol. Lipsiensis,

natura exigere potuit, quod sola gratia, durante umbra, cum nondum venisset corpus, in solarium fidelium & expiationem peccatorum invenit? Hinc ne in statu quidem integritatis ratio cum summa erat perfectionis sacrificia in hunc finem instituta exposcere & reqvirere potuisse: tantumq; abest ut eius auctor (sic semper scribi debere vocabulum hoc docet Vorstius de lat. m. suspecta) ratio sibi relicta haberi queat, ut ne analogia quidem ulla, sic intelligatur esse inter Deum summe misericordem & cruentarum vestimentarum macerationem, inter Deum spiritualem & sacrificia carnalia. Neque enim unquam haec per se placuisse Deo recte docetur a maximo Hugone Grotio in lib V. de verit. Rel. §.8. ubi etiam adducit Chrysostomum XII de statuis, ita scribentem: non enim ab ullo edocitus (loquitur de Abele) non lege accepta quae de primitiis aliquid constituerit, sed apud se suapte conscientia motus sacrificium illud obtulit. Item

locum qvendam ex Responfis ad Ortho-
 doxos in operibus Justini ad interroga-
 gatum LXXXIII, Nemo eorum qui ante
 legem pecudes Deo obtulit divino id jussu
 fecit, qvāquam patet talia acceptasse Deum
 & acceptando ostendisse earum sibi esse eum
 qui obtulit. Ast licet non expressis li-
 teris qvidqvam præceptum cernatur
 in Sacro Codice de sacrificiis Ante-
 diluvianis; constat tamen ex collatione
 loci Paulini ad Ebræos, cum fide ob-
 tulerit Abel, fides vero sit ex auditu
 verbi, non defuisse ipsi mandatum, a-
 lias enim nemo ignorat, qvantum hu-
 mano ingenio definitus cultus DEO
 sordeat. Quid? qvod non nullis haud
 absonum videatur, etiam si nulla oc-
 currat mentio expressa sacrificii A-
 damitici, ex pellibus ovium sacrificia-
 lium mactatarum & combustarum, di-
 vinitus Adæ & Evæ factas, & indutas
 fuisse vestes, ut deinceps discerent esse
 typos, qvod sine indumento justitiæ
 servatoris, nemo salvari possit. A qvi-
 bus deinde ad posteros propagata
sic

sit hæc ratio colendi Deum; ita quidem, ut post tempora Noachi, in sola Eberi familia ejus verus usus & finis permanferit; reliqui vero, ignorantes usum & finem ejusdem, amissio nucleo, corticem tantum retinuerint. Huic ergo vetustissimorum patrum traditioni, etiam sacrificia profanæ superstitionis merito referuntur accepta, *quibus quo propinqviores vixere eo melioros,* ut ait Celeb. B. Dieter. in suis Antiq. *Iaciniæ & sambriæ sacris suis assuerunt;* aberrantes interea a vero illorum scopo, sed jam adrem.

Ad hanc Atheniensium Aram respexit B. Apostolus Paulus Actor 17. cum perductus in Forum Martium, seu Areopagum, diceret: *præteriens & videns simulacula vestra vidi & aram in qua scriptum erat IGNOTO DEO,* quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis. Quem locum accuratius expendere in præsentia est animus. Nimirum egit in modicæ tantas in Gentilismo radices, non eqvidem errore aut vitio rectæ ratio-

tionis, sed imperiti vulgi, qvod ex opiniōne pleraq; ex veritate pauca æstimat. Cujus rei tres præcipuæ cauſſæ videntur; qvod ſuſnum & ~~ā~~ ſeptem ilum Deum nequaquam comprehendenderent; qvod illi qui ejus miracula à parentibus acceperunt, eadem posteris tradere neglexerint; qvodque Philosophi etiam, qui plus ceteris sapere viſi ſunt, etiam si aliaſ unum conſiterentur Deum, ſæpe tamen ad vulgi placitum, haud ignari qvid Socrati πάντων Ελλήνων φατίθονuſu venerit, etiam plurium mentiōnem injecerunt. Hinc, præterqvam qvod ad cultum creaturarum cœleſtium, utpote qvas non tantum videbant & admirabantur, ſed a qvibus etiam ſe juvari ſenſerunt, præcipites rueblo, πλάνης insuper ἀναρυπον introduxerunt. Atque quemadmodum ſimpliciſſimi erant primi mortalium, ita ſimpliciſſimo qvoqve ab initio uſi ſunt cultu. Is vero fuit adoratio; duplex illa qvidem major ſeu ~~περικύρησις~~ & minor

nor; seu osculatio manus, qvomodo intelligenda verba Jobi cap. 31. comm. 26. & 27. Hunc secutæ mox aræ, non illæ qvidem arte exstruetæ, sed naturales, nimirum loca edita. Unde Persæ (qvos ex Herodoto obseruat. Cl. Dionysius Vossius in notis ad Maim. de Idololat: statuis, templis, aris caruissæ) eos irridere solebant, qvicunqve talia exstruerent, ipsiqve editissima montium concendentes Jovi hostias immolabant; qvæ excelsa altaria seu montium vertices, Hebræis vocantur בְּמֹה, unde juxta Rivetum, Heinsium & Dion. Vossium, Gæci Βωμὸς accepere, circa qvam vocem, Græcos tamen mirifice nugari, parumqve cautè illam exprimere per Βωμὸς, qvod collem denotat, arguit Heinsius in Aristacho.

Ara vero dicta est ex sententia Isidori cap. 15. 4. suffragante Cl. Leigo in Philologia sacra, ab ardendo, qvia sacrificia in illis comburebantur, vel potius ex mente Cl. Vossii in

Lexico Etymolog. à precationibus
 qvas Græce vocant ἀπᾶς; vel, qvod
 maxime arridet juxta Varronem Di-
 vin. lib. 5. ab Aſa mutato S in R, qvo-
 niam Aſa antiquis fuerit eadem qvæ
 postea Anſa; n, porro a junioribus
 fuerit additum. Sic tensa & mensa
 dixere pro antiquo tesa, mesa; & tan-
 go pro tago. Cui derivationi lucem
 adferunt verba Macrobi lib. 3. cap. 2.
*Multifariam legimus qvod litare sola non
 posse oratio, nisi ēis qvi Deosprecatur, etiam
 crām manibus adprehendat.* Inde Varro di-
 vin, lib. 5. dicit aras primo asas dictas,
 qvod esset necessarium a sacrificantibus eas te-
 neri; anſis autē teneri solere vasa qvū dubitat?
 commutatione ergo literarum aras dici cœptas.
 Distingvitur ara ab Altari varie; se-
 cundum Medium & Pasorem ara ut
 & θωμὸς usurpatur tantum de Alta-
 ribus Gentilium, erectis in honorem
 Deorum Gentilium, θυσιαστῶν & Al-
 tare autem de ejusmodi aris, qvæ erige-
 bantur in honorem Dei veri sub V.
 Testamento. Qvanqam hæc distin-
 ctio, si qvidem alicujus est momenti,

locum tantum apud fideles habuerit,
nam profanis perinde erat ut ex hoc
Silii Italici loco appareret:

Sed enim ante omnes altaria fumant
Festa Jovis

Et Virgilii Eclog. 5.

duoque Altaria Phœbo
nec non juvenalis Satyr. XIII

Atq[ue] ideo intrepidi q[ui]cunq[ue] altaria jurant.

Ut taceam inscriptionem Aræ ignoti Dei, qui licet verus fuerit aram tamen & *βωμὸν* accepit. Alteram distinctionem tradit Cl. Leigius Altare esse (alludendo ad originem) quod a terra erectum & exaltatum est, aram vero quæ intera statuitur, unde & mensæ in ædibus sacris, atque etiam privatis, ararum vicem obibant. In his tamen nefas fusile more Atheniensium, habere tales cultum, observare licet ex Cornel. Nep. in vita Alcib. Romanis vero sub conditione concessum, uti patet ex Horat. Car. lib. iv. Ode xi. nec non Legge Antiqua quam citant Dietericus lib.

lib. d. & Dion: Vossius Separatim nemo habessit Deos, neve novos, neve advenas nisi publice ascitos privatim colunto. Tertia distinctio est apud Servium. Novimus aras esse Diis superis atque inferis consecratis. Altaria vero esse superiorum tantum Deorum, quae ab altitudine constat esse nominata; ad Ecl. 5. Virg. Denique adfet etiam quartam distinctionem R. Maim. capite VIII. §. 19. אוזחו ביום ואותחו מזבח ביום אבן אחת מזבח אבני ס hoce est: Qualis vero bimos sive ara? quale item misbeah seu altare? Bimos est unius lapidis, misbeah est lapidum multorum. Ad quam tamen Eruditissimus & Cl. Dionysius Vossius, mirari se ait, quod per βωμὸν notari dixerit aram ex uno saxo factam. Qvanquam non neget tales etiam fuisse gentilibus aras; sed ego lubens crediderim Maimonidem respxisse ad primam originem τῶν βωμῶν cum non arte essent exstructæ aræ; sed saxum in summo montis vertice earum vicem obiret. Plura de Altari suppeditat Lexicon Rabbino Thalmud. Joh.

Quantum ad materiam Ararum
constat illas plerumque ex lapidibus
factas, quo alludit non tantum Praecla-
rus Herodotus locus citatus Heinso in Ex-
ercit ad Act: *Quid si non ponatur ara DEO
non erit DELS?* *Quid si ponatur non DEO,
an ideo erit DELS?* Ergone lapides sunt te-
stes DEI; sed etiam Esaj. cap. 65. v. 3.
ubi innuit gentes sacrificasse super **הַלְבָנִים**
altaria lateritia. Lapis vero
ejusmodi, qui excitus fuerat ad altare,
non potuit verti ad usum alium
communem, tam inter gentes quam
Judeos. Gentilium aræ vocantur quo-
que a scriptore Maccabaico eleganter
λίθοι τῆς μιασμῆς lapides pollutionis, quos
cum repurgarent templum *εἰς τόπον ἀ-*
κάθαρον extulerant; confer de hac re
Dieter: antiqui: ex Deut. ubi etiam obser-
vat non tantum ungi solitos hos lapides
a profanis, quod jam ante ipsum ob-
servavit Selenus de Dis Syris, & Scali-
ger: hauserant namque procul dubio
aliquid de lapide uncto a Jacobo in

Bethel; sed etiam docet in usu fuisse circa aras, frondosas habere arbores. Quo pertinere videtur qvod Virgilius lib. 12. Æneid. scribit, Diis communibus ab Ænea hostibusq; erectam fuisse aram gramineam, qvasi dicas graminibus circum vestitam; nisi mavis cum Joh. Minellio idem esse, ac e cespitibus factam. Hisce addenda videntur pauca de ararum usu; qvi vel omnibus fuit communis, vel certis tantum; illius modi est qvod jurantes atq; supplices tenere debuerint aram. Sic Cicero, *is si aram tenuens: juret crederet nemo & Justinus, Ptolomæus summis in manus altaribus contingens ipsa simulacra & pulvinaria Deorum, inauditis & ultimis execrationibus adjurat.* Idem videre est apud Nep. De Annibale. De supplicibus testatur Virgilius Æneid IV. de Jarba.

*Dicitur ante aras media inter numina divum;
Multæ Jovem manibus supplex orasse supinis,
& Ovidius*

Talibus orantem dictis arasque tenentem,

Deinde etiam moribundos iussos fuisse
aras complecti observat Rosinus An-
tiq. Rom. lib. i. ex Senecæ Hercule
furente Act. 2. sc. 3. ubi Lycus ad Me-
garam qvam imperfecturus erat

*Coniugia quoniam pervicax nostra abnus,
Regemque Terres, seeptra quid possint scies,
Complectere aras, nullus eripiet Deus
te mibi*

Postremus usus erat in sacrificiis, is-
que maxime communis & necessarius.
Usus vero ac privilegium quo cer-
tæ tantum donatæ videntur aræ, erat
jus asyli præstandi; neque enim vero-
simile est omnes aras hoc jus habuisse.
Hinc toties apud veteres confuge ad
aram; videantur Plautus in mostell. Act.
5. sc. 1. Corn. Nepos in Pausan. Tibul-
lus lib. IV. Eleg 12. Juven. sat. X. Papi-
nius &c. Maxime autem & frequen-
tissime usi sunt hoc genere refugii ser-
vi. Ut taceam in sacris etiam hoc funda-
mentum suum habere, cum mentio fit
Joabum cornua altaris adprehendisse,
et idemque Adoniam Salomonis vindi-
ctam

Etiam timēntem i. Reg. i. v. 29 &
3. Reg. i. v. 50

Accedimus jam ad nomen Athenarum, qvod, ut ait Clariss. Gerh. Joh. Vossius L. II de Idololatria cap. 42. ex Phurnuto, δυσελμόλογον est h.e. ejusmodi ut difficile sit ejus originem & caussas adferre; Apparere enim id ex frivilis illis rationibus, quas non Grammatici modo sed & Philosophi, & inter eos Plato in Cratylo adducunt. Adeo ut mirari conveniat cum Polyhistore Daniele Heinsio in Aristarchi cap. I. quo labore, quo ut in maximo partu nisu ac conatu originē Athene seu Minervae suae (ab illa enim nominata est urbs) Græculi investigaverint, sed omnia incassum. Scribebatur autem varie, prout Laudati modo Cl. Duumviri docent, Αἴθηνη, Αἴθαρα, Αἴθηρία Αἴθερά, ήγη Αἴθερᾶ nonnnnqvam etiam Αἴθρην, quasi ἀπὸ τῆς Αἴθρεων qvod cuncta videat, aliquando αἴθηρ τὸ θηλάζω, qvod nullius uber luxerit. Minerva enim fingebarur sine Matre nata. Cum per nubem quasi quandam sapientiores acceptissent, DEI sapientiam, quam voce miner-

ve innuunt, e DEO quem dixerunt Dicē, Patrem item DELIM hominumque natam esse. Unde tot ineptiae & fôrdes, ait Heinsius. Vera autem ejusdem origo convenienter omnino arcessitur e Lingua Chaldaica in qua docente Heinsio verbum נָהָת thena idem sit atque disce-re. Vossio scribitur תְּבַת thana quod eodem redit, significatque idem ac תְּנַשׁ, שׁ & נׁ ut apud Græcos ita heic quoque vices permutantibus, quod est commentari, docere, studere. unde Doctores qui synagogam magnam excepere dicti תְּנִי thanaim. A תְּנִי est תְּנָא thenaa. Indeque cum נׁ præfixo תְּנָא hathenaa & com-mutato spiritu Αἴγυα seu Αἴγυα

Hæc est illa urbs unde teste Cicerone orat; pro Flacco humanitas, do-trina, religio, fruges, jura, leges ortæ atq[ue] in omnes terras distributæ putantur. Hæc est illa quam tot encomiis exornant, Euripidi est ἐλλάδος ἡλλὰς. Thucydi-di πόλις πρώτη ἐν τοῖς Ἑλλήσι, καὶ παιδευτις ἐλλάδος. Diodoro Siculo, κοινὸν παῖδεων ἀντέρω-

ἐπιθρῶτῶν πεισθέντίον, Straboni συφῶν ὀικει-
 τήριον, Aristidi συφίας πρύτανεῖον Demo-
 stheni ψυχὴ καὶ ἥλιος καὶ ὁ Φεδαλμὸς ἑλ-
 λάδης. Luciano Ἑλλάδης ἔρεισμα So-
 phocli & Euripidi Θεοδομῆς urbs di-
 vinitus condita, quod est syncopatum ex
 Θεοδομῇ. Unde & Palladis urbs dicta.
 Hinc post captas à Lysandro Athenas cū
 Lacedemonii Apollinem, consulerent,
 qvid ea urbe facerent, respondit τὴν
 κοινὴν εἰσίαν Ἑλλάδης μὴ κινεῖν. Talis urbs
 fuerunt Athenæ olim nunc Turcis pa-
 ret retento qvidem religionis Christi-
 anæ exercitio sed scholâ olim Cele-
 berrimâ penitus extinctâ, Academia
 cessit in hospitium Eqvorum Turci-
 corum; qvâ indignâ de re non possum
 mihi temperare, qvin adducam testi-
 monium Johannis Somnars ex Itine-
 rario ejus versus Levantem, cuius
 verba hæc sunt: citante Dieterico
 Die hohe Schule worinnen vor diesem
 Philosophi gelehret worden steht noch/
 und stellen die Türcken heutiges Tages
 ihre Pherde dar inn. Ein Dingz war
 dar

dar über wir uns verwunderten: In die Schule ringz herumb ist eine Gallerie oder Gang gemacht/welche auf Marmorsteinernen Säulen ruhet / derselbigen sind Dreyzehen an der Zahl / und so viel mahl als man dieselbige zehlet / und nahe herbej kommt/ findet man derer nur XII wann man aber sie mitt den Händen angreifft / und abzehlet/ findet man ihrer XIII. und wenn man nur drey Schuhe davon ist/ so kan man derer nicht mehr als XII. zehlen. Qvare non male exclamaveris cum Dieterico in Antiq. σε λαῖς Ἀγριών παλλαδῷ δὲ ὀρίσματι ubi nunc estis?

Dictæ sunt Athenæ quoque proprie Atticæ, nempe ad discrīmen Athenarum Boeoticarum quæ alias ὄρχόμενοι dictæ: & Euboicarū quæ vocatæ Διάδει, atque item aliarum; cum sex septemve urbes fuerint cognomines docente Vosso in Instit. Orat. lib. iv. cap. 13. tit. 8. Quid re videre jubet Stephanum οὐδὲ πόλεων. Sic loquitur etiam Plautus in Rudente,

*Imo Athenis natus altus educatusq; Atticis.
qvas ambas voces conjungit in Mil. Glo-
rio-*

rioſo Act. 2. Sc. I. Atticis Athenis. eſt a Attici vocabulum ab Ebr. Attikim ~~אָתִיכִים~~ qvod antiquos denotat, cuius laude Athenienses mirum quantum ſibimet placuere, confer Heins in Aristarcho. Deinde alio etiam nomine adpellatae ſunt Athenæ Aſty, ac cives ejus Αἴσιοι ſive Αἴσκοι unde Terentius in Eunucho Act. 5. Sc. 6. an in aſtu venit, ſimiliter loquitur Poëta vetus apud Cic. & Nepot. Verum id non tam per Synechdochen ſpeciei fieri, docet Vofſius in Institit: Orat. lib. IV. quam per Synechdochen partis. Si quidem, ut idem Vofſius teſtatur, Germanus Valens evicerit tribus Aristotleſ uno Homeri loco Athenas in duas partes fuiffe diuſas, urbem q̄ae dicta Αἴσυ Ε̄ portum q̄i περιπολεῖς vocatus; eam autem unus complebatur ambitus; ſed ita ut plebei, Ε̄ δημοκρατίαſ fauores in regione Piræi agerent, elegantiōres, nobilioresque aſtu incolement, qvod τὴν ἀνω πόλιν nuncupat Thucydides lib. II. ubi deſcribit Pefilentiam; a potiori igitur parte Ε̄ ad portus diſcriben ἀγορὰς uominabane.

sed jam prolixius fortasse quam parerat circa οὐρανούς οὐρανούς occupatus sumus, pedem movebimus ad ipsam inscriptionem.

Notandum autem hic imprimis ex Cl. Dn. Seldeno de Dis Syris, Doctoribus, Philosophis & Hierophantis Gentium in more positum fuisse, ut saepe omnibus Diis communes aras communiaque fana & delubra exstruerent, omnesque simul velut unum unis sacris colerent; atque sic ostenderent unicam esse supremam omnium causam, unicum Moderatorum Orbis, in innumeris cultum, quem tametsi in vulgus, ejusmodi discipulae non capax, edere noluerint; ita tamen inde sacra instituere, ut quid ipsi senserint, hanc ergo posset elici. Nam euicunque Deo quispiam faceret sacra non eum modo seorsum, (sic scribi monet Vorstius de Lat. m.s.) Sed omnes pariter Deos Deosque ciebat. quod omnem nimurum & multiplicem illam divinitatem, iis qui ἐποπλικούτης sive Φιλοσοφίας sive Θεολογίας imbiberant, in uno aliquo confitentes, in unum conterabi debere existimarent;

ita

ita Latini, ita Græci, ita quoqꝝ Ægyptii. Apud Latinos passim reperiæ sunt tales communes aræ Dis Deabusque omnibus & Dibus Deabusque omnibus, & Herculi invicto, & cæteris Diis. Eleis quoqꝝve, Arcadibus, Atheniensibus, Corinthiis & Lacedæmoniis, βωμ̄οι erant Θεοῖς παῖσιν ἐν κοινῷ; sive omnes Dii Deæqꝝve celebrabantur σύμβωμοι. Talis erat hæc quoqꝝve nostra ara, de cujns tamen inscriptione valde dissentunt Eruditæ. Hieronimus profert hanc: Dis Asiæ & Europæ & Africæ, Dis Ignotis & Peregrinis, quem seqvitur Salmeron Tract. in Act. Ipsa Hieronymi verba existant adducta ab Heinsio in Exerc. ad h. l.

Inscriptio autem aræ non ita erat ut Paulus afferuit IGNOTO DEO, verum quia Paulus non pluribus Dis indigebat ignotis, sed uno tantum Ignoto Deo, singulari verbo usus est, ut doceret illum esse suum Deum, quem Athenienses aræ titulis prenotassent Eccl. vult nempe inscriptionem non εἰκῶς sed πληθυντικῶς scriptam fuisse, Verum

rum cum hæc sententia, non solum
 e diametro aduersetur auctoritati D.
 Lucæ; qvi hanc Pauli orationem lite-
 ris consignavit, & in codicem retulit,
 qvā labefactare indignum, ne qvid gra-
 vius dicam, homine Christiano est; sed
 etiam detrahat omne robur & pondus
 argumento D. Pauli, qvi hinc unum
 verum Deum probare nititur ab A-
 theniensibus cultum esse; alias enim, ni-
 si ita fuisset concepta inscriptio, faci-
 le Paulum falsitatis redarguissent; vel
 faltem ipse prius eorum πολυθεῖαν per-
 strinxisset. Quid? qvod contrariū ex-
 pressis verbis doceat ἀπόστολος testis Au-
 ctoř Philopatridos apud Laertium (du-
 bitant enim Heinsius in exerc. sacrīs,
 & Vossius de idolol. an iste dialogus sit
 Luciani) qvi non tantum jurat per
 Θεὸν Ἀγνωστὸν his verbis: νὴ τὸν Ἀγνωστὸν εὐ-
 αἴθηναις & τὸν εὐ αἴθηναις Ἀγνωστὸν, prout
 ista verba habentur apud Grot. in h. l.
 Vossi: i. de Idol. Dieter. in Lexico Philo-
 log. N. Test. & Ernestum Gerh. in
 h. l. sed etiam reperisse se eum Athe-
 nis

nis & adorasse testatur, ημεῖς δὲ inquit
 τὸν ἄγρωσον ἐν Ἀθήναις εὐεργότες καὶ προσ-
 κυνηστές, χεῖρας εἰς ἔργον ἀκτίναντες τάπω
 εὐχαριστούσην, hoc est, nos autem Deum
 Ignōtūm Athenis invenientes & ado-
 rantes manibus in cœlum expansis gra-
 tias huic agimus. Sed apparet Hieroni-
 mum deceptum esse a Philostrato &
 Pausania in Atticis, qui inscriptionem
 in plurali conceptam fuisse videntur in-
 nuere; ita enim hic: πρὸς αὐτῷ loquitur
 de magna Jovis Olympii ara δὲ στοῦ
 ἄγρωστων Θεῶν Βαμβών. Sed Grotius eo lo-
 co nihil aliud ipsum velle dicit quam
 multas fuisse aras tali inscriptione Θεῶν
 ἄγρωστων; Quid si dicamus Pausaniam hic
 per pluralem allusisse ad cœteras quoque
 inscriptionis partes, Deos nempe Asiae,
 Europeae & Africæ, eosque, cum multi
 potuerint in ipsis esse Ignoti Atheni-
 ensibus, uno omnes Ignotorum nomine
 comprehendisse. Qvicquid sit, non hoc
 certe tantum est, ut ea propter auctoritas
 Spiritus Sancti indubium revocari de-
 beat; quamquam potuerint præter hanc
 antiqui

antiquam ἐνικῶς inscriptam, plures aliæ in plurali formatæ fuisse; adeoq; verum omnino manebit quod B. Major Junior in h. l. dicit. Non aliam a Paulo visam fuisse quam quæ singularem præferebat. Nobis assentit quoque B. Glassius in Rhet. Sacra tr. 2. c. 7. Vero similius inquit est in singulari Inscriptionem Aræ fuisse conceptam. si enim secus fuisset, procul dubio Paulus occasionem sumisset μλυθεᾱ illorū prius perstringendi, quam de uno vero DEO sermonem fecisset. His addantur Vossius, Gerhardus, Heinsius, Chrysoſtomus, Oecumenius, Grotius, Seldenus, Cunæus, &c. Qvare non possumus non ambabuſ ulnis amplecti Inscriptionem à Theophylacto ad h. l. adductam.

ΘΕΟΙC ΑCΙAC ΚΑΙ ΕΤΡΟΠΗC

ΚΑΙ ΛΙΒΤΗC

ΘΕΩ, ΑΓΝΩСΤΩ,

ΚΑΙ

ΣΕΝΩ.

Hanc Inscriptionem adfirmant etiam
vete-

veteres Scholæ Græcæ, Philippidæ cu-
jusdam, teste Beza in hoc loco; videatur
etiam Laur. Ramirez in Pentec. c. 16. qui
nostram sententiam pluribus exponit.

De causa erigendæ hujus aræ,
& ignoto Deo dedicandæ, non con-
venit inter scriptores, sed recentiores
perinde ac veteres varii, varie de ea sen-
tiunt. Duæ tamen maxime vulgares
circumferuntur, una, quam Chrysostomus
adprobat. Arbitratur autem Athenienses hanc aram posuisse, veritos,
cum alios aliarum Gentium Deos pu-
blice ascivissent, ne forsitan & aliis qvis-
piam alibi esset, quem ignorarent, qui-
que idcirco succenseret ipsis, huiusq[ue] rei
iam, suo malo, monitos fuisse in gravissi-
ma illa peste, quam Diogenes Laertius
scribit invasisse Athenienenses, adeoque
exussisse, ut ne tenuissimas quidem
Sindones possent tolerare. Cumque
multis & assiduis precibus Deos suos
ne quicquam longo tempore fatigassent,
subiit mentem iplorum cogitatio, ali-
quem

quem fortasse Deum esse, quem ipsi
~~ἀλιμῆνος~~ reliqvisserent, qui injuria ista mo-
 tutus, tantam calamitatem immiserit; atq;
 ita Aram ædificaverint ~~IGNOTO~~ DEO, cui
 simul ac sacrificatum esset, sedata esse
 scribitur pestis. Alii paulo aliter hanc
 historiam narrant, ajuntque ex Dioge-
 ne Laertio, Epimenidem Cretensem,
 fæviente hac peste, Athenas per Ni-
 cium Nicerati filium accitum, cum con-
 sulta Pythia urbem expiari jussisset, nec
 cui Deo sacrum fieri oppoteret indi-
 casset, auctorem extitisse, ut oves ni-
 gras (Vossius addit quoque albas) in A-
 reopagū adducerent, ac dimissis deinde
 quo ire vellent, ubi illæ recubuissent ibi
 sacrificarent τῷ ἀγαπήσαντο Θεῷ Deo con-
 venienti, seu ut id Grot. exponit, Deo ad
 quem res illa pertinebat. itaque ex eo
 tempore in agris aras sine nomine visas
 esse, per Olympiades præter propter
 ducentas; vult enim Clarissimus Vossius
 Epimenidem Athenas venisse Olympia-
 dis XL. anno I.^o Laertius vero floruit
 sub Antonino Philosopho vel Comodo.

Quid-

Quid? qvod adhuc in præfenti seculo testetur D. Spon Gallus quidam in suo itinerario, visas a se esse aras ab Epimene dicatas non procul a porta Phalerea. Cœterum non pauca sunt neq; levia quæ huic lententiæ obvertuntur. Maxime vero urget B. Dn. Dieteric. illud, qvod huius adserionis Patroni provocent ad Diog. Laertium, verum qui Laertius non dicat ~~ωρθαται~~ isthac μέλανα ΘΕΩΝ Αγνώστων sed ~~ωρούσιον~~ immolatas fuisse. Quo accedit, qvod laudatus Gallus D. Spon, scribit, senon vidisse Athenis aram IGNOTI DEI ; cum contra, alias illas ab Epimene eretas, testetur se probe spectasse.

Sunt ergo qui aliam adserunt extruendi hujus Altaris caussam, vide licet : cum Athenienses misissent Philipidem, quendam ex Cursoribus Hemerodromis Lacedæmonem, oratum, ut venirent ipsis auxilio, adversus exercitum Persarum, Græciam inundantem; spectrum, sive simulacrum Dei Panis, iuxta Parthenium montem factum est ipsi obviam, accusans Athenienses,

D

qvod

qvod se neglecto, alios Deos colerent,
 seqve pro suâ benevolentâ auxilio fu-
 turum promisit. Cum igitur victoria
 essent potiti grati huic templum a-
 ramque exstruxerunt, & carentes ne
 qvid tale in posterum paterentur, præ-
 termisso a se aliquo Deo, quem ignora-
 rent, inscribi fecerunt *αγνώστῳ Θεῷ*. Obstat
 vero huic etiam sententiæ, qvod expref-
 se nominetur Pan, Deus ille qui Philip-
 pidæ apparuit, quem idcirco, qua tatione
Athenienses ignoti nomine coluerint non vi-
dere se ait Dietericus. Neqve tamen
 Lyræ opinioni subscribimus, ex isti man-
 tis hanc Aram eandem esse, quam mi-
 sericordiæ consecrarunt Herculis po-
 steri; sed de hac re pluribus agemus,
 divina annuente gratia ad calcem ex-
 ercitationis nostræ. Nonnulli conten-
 dunt cum adplausu plurimorum, Phi-
 sophos Athenis docentes hanc consti-
 tuisse aram, motos illâ per universam
 terrarum orbem clarissimâ Eclipsi so-
 lis, quæ tempore passionis Dominicæ
 peculiaribus ex causis contigit, de qua

Apollophanes Sophista ad Dionys. Areopagitam dixisse tertur: Ὡ καλὲ Διονύσε, ἀμοιβῇ Σείων περγυμάτων. Cui respondit Dionysius apud Suidam: ἡ τις Θεῶν πάσχει, ἡ τῷ πάσχον συμπάσχει Ἀγνωτος πάσχει Θεὸς δι' ὅν τὸ πᾶν ἐζόφωται καὶ σοσίλευται Extat hac de re Epistola Dionysii apud Suidam, quam dicitur scripsisse ad Polycarpum, magnum Smyrnensem Episcopum, ex qua deinde occasionem sumtam volunt inscribendæ aræ Ἀγνώστῳ Θεῷ. Hanc sententiam placuisse Hugoni, Lyrano, Petro de natalibus, Saltmeroni, item valde probari Melancthoni, observat Dietericus ex Lyrano & Selneccero. Denique contendit Cornelius a Lapide, Gentiles hausisse aliquid ex libris Sibyllinis de DEO Incarnando. Sed nulla harum sententiarum potuit mereri calculum, saepius, sed nunquam satis, laudati Dn. Dieterici.

Qvicquid sit, nos instantâ scriptorum dissensione nihil eqvidem certi definire audemus, sed interim nulli

Dicitur
da-

dubitamus cum Cl. Heinsio hanc aram ex illis esse quas ob beneficium acceptum, similemve caussam subito tum erexerunt, qualis illa apud Tacitum lib. i. quæ Ultioni & illa lib. 3. quæ Adoptioni Inscripta fuit; nec dubitandum est, quin ad certum casum certamve historiam sit referenda. Persimilem narrat nobis historiam Wolfius Tom. i. Lect. memorab. Cent. i.
 Rex Persarum & Cypri Costus, cum nullam haberet prolem, congregavit universam Medicorum & Astronomorum multitudinem peritam ad sciendum utrum sterilitas esset in se, an in uxore, an vero in utroque, qui diligenter considerantes complexionem utriusque & Planetarum in quibus nati erant diem, horam & punctum dixerunt in nullo (rectius dixeris neutrō) eorum esse sterilitatem, sed a Dis petendam esse prolem Rex autem congregavit universam Sacerdotum Regnum suorum multitudinem, ut sacrificium solenne Dis immortalibus, pro prole ipse observandâ facerent. Cum autem id longo tempore inaniter agerent, unus eorum Astrologus Macrobius nomine ait: Rex

in eternum vive, ne desperes. Dii enim sunt multi & infiniti; sed tamen Deo Deorum Ignoto offer Sacrificium, & obtinebis cordis tui, spero desiderium. Qvod audiens Rex Costus, magnam auri copiam obtulit Aurifabro, ut inde Leo Deorum Ignoto imaginem componeret. Aurifaber in Petrafurguram ipsius Dei Ignoti composuit bis, ter, quater ut ex auro liquefacto & resoluta figuram solitam extraberet; veruntamen semper exteraxit figuram HOMINIS CRUCIFIXI. Rex autem iratus alteri cuidam Aurifabro auri prænominati quantitatem dedit, qui formam in praesentia Regis hominis crucifixi etiam non semel tantum extaxit, contra spem suam & ipsius. Cum autem dicta forma, consilio predicti Macrobi, esset in templo Deorum posita; omnes Deorum formæ ceciderunt, & sola crucifixi remansit, cui Sacrificia & oblationes obtulerunt, & statim Rex & Regina problem habuerunt.

Nempe hic apud Athenienses haud multo secius res se videtur habuisse, ac apud Romanos olim, in terræ motu, de quo Aulus Gellius lib. 2. c 23.

D₃ Ve-

Veteres Remani, inquit, cum in omnibus a-
lis, vita officiis tum in constitutis reli-
gionibus, acque in Dis immortalibus anim-
advertisendis estimatisimmi, cautissimique, ubi
terram movisse senserant, nuntiatumve est,
ferias ejus rei causa imperabant. Sed Dei
nomen, ita uti solet, cui ferias servari op-
porteret, statuere & edicere quiescebant;
ne alium pro alio nominando, falsa reli-
gione populum alligarent. Eas ferias si
quis polluisset, piaculoque ob hanc rem opus
esset, hostiam, SI. DEO. SI. DEAE, immola-
bant; idque ita ex decretis Pontificum observa-
rum esse M. Varro dicie, quoniam & qua-
vi, & per quem tremeret incertum esset.
Eadem formula occurrit in Tito Li-
vio lib. VII. Cap. 26. ubi pugnam Gal-
li cujusdam, singularem, cum Marco
Valerio tribuno plebis, describit. Un-
de, inquit Vossius, non obscurum est, qui a
veteribus Romanis Dii ignoti sint dicti. Vide-
licet; vel, de cuius sexu ambigebant.
sic Cato ubi de luco Romano more col-
lucando agit si. Deus. si. Dea. est. vel
cum ignorarent, quae Deorum Dearumve
invocarent. Talis est haec inscriptio a-
pud Cl. Boxhornium.

SIVE DEO
 SIVE DEÆ
 C. TER DEXTER
 Ex VOTO
 Posuit.

Vel, denique cū ignorarent Dei alicujus cognomen. Hujusmodi formulis poterit etiam intelligi arcanum numen Tutelare, qvod unicuique civitati veteres adsignabant; cuius sexum & nomen dicere, aut qværere, aut efferre nefas fuisse, discimus ex Plutarchi Qvæst. Rom. p. m. 42. sive majoris religionis cauffa, sive, ne illud hostes, quemadmodum id moris qvidem olim fuit, solennibus & flagrantissimis precibus evocarent. Non pigebit hic adducere, formulam evocationis veterem, qva usi sunt Romani in obsidione Carthaginis. Si Deus, si Dea est, cui populus Carthaginensis est in tutela, teque maxime ille, qui urbis hujus, populique tutelam recepisti, precor venerorque, veniam a vobis peto, ut vos populum, civitatem Carthaginensem deseratis; loca templ-

sacra, urbemque eorum resinqvatis,
 absqve his abeatis, eiq; populo, civita-
 ti, metum, formidinem, oblivionem
 injiciatis, proditi Romam ad me, me-
 osque veniatis, nostraque urbis lo-
 ca, templa, sacra urbs acceptior pro-
 batiorque sit, mihiq; populoque
 Romano, militibusque meis præ-
 positi sitis, ut sciamus intelligamusq;
 si ita feceritis voveo vobis templa, lu-
 dosq; facturum. Nimirum facile
 secedere Deos existimabant, atque
 idcirco a plerisque catenis constricti, ne
 abirent, colebantur.

Sed sufficiant hæc de Romano-
 rum ~~ανούμω~~ cultu, opere pretium vi-
 detur paucis ostendere etiam alias
 gentes profanas, Anonymi & Ignoti
 Dei cultui vacasse. De Arabibus refert
 Girald, teste Dieter. qvod haud aliter ac
 Athenienses aram, Ignoto Deo erectam
 habuerint, in qua pingves & sagina-
 tos Camelos sacrificabant. Sic testatur
 Strabo lib. 3. de Celtiberis, eorumque
 vicinis boream habitantibus, eos

ἀνωνύμῳ τινὶ Θεῷ τοῖς πανοελάνταις νύκτωρ περ
 τῶν πυλῶν πανοκτί τε χωρένειν οὐδὲ παννυχίζειν
 hoc est: innominato cuius Deo noctibus
 plenilunii, ante portas cum tota fami-
 lia se conferre, atque ibi pernoctare,
 solitos fuisse. De Deo Ignoto apud
 Burdegalenses, meminit epistola qvæ-
 dam ad ipsos scripta, qvam inepte tri-
 bui Martiali arguit Dietericus, verba
 autem dictæ epistolæ cap 3. hæc sunt,
 prout ea ab obscuro qvodam fæcis pa-
 pisticæ scriptore, citata reperi: *Dum*
altaria Demonum etiam in pulverem redige-
rentur, aram Ignoti Dei ad con'erationem
refervari jussimus, quâ dedicata in nomine
Domini Dei Israel, & ipsius testis Stephani,
qui pro eo a Judeis passus est, non hominis
cultum, sed Dei in ea frequentatis. Con-
 versa nempe est in Dominicam men-
 sam. Eam adhuc in præsenti hoc se-
 culo visam Burdegalæ prope Ecclesi-
 am S. Severini testatur Spondanus E-
 pit. Annal. Hist. De Pelasgis etiam re-
 fert Herodotus lib. 2. qvod Deum si-
 ne nomine coluerint. Verum cum no-

bis constitutum sit, qvam arctissimis terminis cogitationes has nostras incudere, non permittit ipsa temporis ratio diutius occupari nos circa aliarum gentium ἀνανυμωλάτρειαν; Itaque hisce absolvimus hoc membrum; in sequenti inquisituri qvis ab Atheniensibus per Deum ignotum: fuerit intellectus.

CAP. TERTIUM.

Non admittimus hic sententiam Casauboni in Athenæum, qvi ad hæc Hesychii verba; Θεοῖς ξενικοῖ πα-
ρὰ Αἴθηναίος πυμῶνται, τὸς καταλέγεται Αἴπολ-
λοφάνης. inde inquit illa ara Θεῶν Αἴγυνθών
in actis; sed fortasse non inde. Nam
Θεοῖς ξενικοῖ qvorum meminit Hesychius,
non fuerunt penitus αἴγυνθοι; cum
ipso Hesychio teste nomina eorum de-
scripta fuerint & in Catalogum relata,
a Poëta Comico Apollophane. Qvare de
nomine saltē noti fuerunt. Id qvod de
hoc Deo, in cuius aram incidit Aposto-
lus, non nisi oblcure tantum videtur dici
posse

posse. Obscure dixi, nam non est negandum quin profanis Dei Israeli nomen aliquibus, velut per umbram innotuerit, quemadmodum id infra probabimus. Præterea ipsa quoque integra inscriptio, quam ex Theophylacto attulimus facile refellit Casaubonum, quæ τὸν ἄγρωτον clare separata εἴη. Qvare nihil aliud illos per ἄγρωτον intellexisse crediderim quam ἀνώνυμον, quasi dicas Numen certum cuius tamen nomen non exprimitur aut ignoratur, quodque omnium erat princeps, omnibus præerat; cum singula tantum singularis adcriberentur, cuius originem ignorabant, cuius nomen certo modo nesciebant; cum cetera omnia nominibus suis conpellarent, eius rite colendi rationem atque modum non habebant; cum reliquis peculiaria sacrificia essent adsignata, uti hoc egregie exponit Clariſſ. Boxhornius. Adeoque cum jam alios aliarum gentium Deos nominatim colerent, neque alius illis ignotus præter verum esset,

non

non potuit aliis esse hic $\Delta\gamma\omega\varsigma$ &
quam quem D. Paulus annunciat
verus scilicet Israelis DEUS Jehova.
His accedit quod cum non pluribus quod usi-
tatum ibi receptumque, sed Deo $\epsilon\nu\kappa\omega\varsigma$ seu
singulariter in scripta esset arca, quis non
recte id de Deo vero accepisse Apostolum fa-
cietur? qui non numero sed universitate,
ut Scolastici loquuntur, unus est, sive ita
unus, non quemadmodum, cum unum esse
hominem qui plures sunt aut esse possunt;
sed quemadmodum cum unum esse Solem
dicimus, de eo prater quem non est aliis,
quemadmodum cum idem Deus & hic Deus
isidem dicitur Theologis Scholasticis. Is-
nimirum qui natura Deus dicitur Apostolo.
cujus ignorantia cum ab eodem recte tri-
buatur gentibus, qui ignorasse eos Deum,
serviisse autem iis, qui natura DI non essent,
eleganter cap. I. ad Galatas dixit; bene
unum & Ignorū convenire ei dicas qui ut solus
unusq; Deus est, ita solus tum ignotus iis esset.
Verba sunt Cl. Heinsii quæ hue quam
maxime facientia, non potui non con-
tinua serie adducere.

Nec porro cuiquam mirum vide-
bitar DEUM Israelis nomine Ignoti ab
Ath

Atheniensibus cultum esse, cum apud alios quoque scriptores profanos tali epitheto insignitum videamus; sic vocatur a Trebellio Pollione *incertum Numen*, a Caligula apud Philonem *Innominatus DEUS*, a Samaritanis in Epistola ad Antiochum Epiph. citante Grot. in Act. 17. ἀνάρομα verba sunt: οἱ δρυοί μενοι δὲ ανάρομοι εἰς Γαργαλία λεγομένω ὅπει ιερὸν; a Dionne Cassio Αἴρηται καὶ αἰδήνις, nec non Josepho ipso, teste eodem Grotio, αγένητος, ἄχρονος αναλλάσσως, καὶ στιαρ ἄγνωστος. Hinc quoque Lucanus lib. 2. de Bello Pharsalico de Judæis scribit:

---   ---   *dedita sacris*

Incerti Judea Dei.

ad quæ verba Vossius lib. 1, de Orig. & progr. Idolol. Poetæ inquit *vocatur incertus*, quia dicere non posset utrum foret *Saturnus*, an *Iupiter* vel *Mars*, vel quo tandem vocabulo gauderet. Sed lubet hujus rei causam paucis inquirere, maxime respectu Atheniensium. Existimant verò nonnulli Maiores eorum aliquo casu

casu incidisse in scripta Iudæorum, ex
 qvibus animadverterint Deum verum
 se vocare ἀόρατον Esaia 33. 21. מטהר
 seu abiconditum Es. 45 v 15. qvod LXX
 interpretes vertunt ἐν τῷ ἡδεμῷ igno-
 tum; nec non Es. 9. v. 6. ubi admiran-
 da illa de Filio Dei habetur Prophetia
 his verbis: Parvulus natus est nobis,
 & filius datus est nobis, nomen ei פלא
 admirabilis. Quem admodum & פלא
 admirabile & occultum. Qvod nomen
 sibi Iud. 13. Angelus tribuit, qui nati-
 vitatem nunciavit Samsonis פלא enim
 oritur, qvod est occultus fuit. Deinde
 potuerunt etiam legere in suorum scrip-
 tis, Deum verum vix cognosci posse,
 qvod a Platone aliisque dictum est.
 Is qvippe non tantum ex conversatio-
 ne cum Judæis, sed scriptorum etiam
 sacrorum lectione, ita profecit, ut non
 pauca rationi sibi relietæ impervia
 scripserit, docueritque, sic scribit in E-
 pistola ad Dionys. qui eum de natura
 Dei percunctatus fuerat. *De natura*
primi loquendum est tecum per αὐτὸν μάτα, Ec.

Ita

Ita vocat etiā Poeta quidam vetus apud Justinū Martyrem in Paren. ad Græcos, Deum πάγχευφον per omnia absconditū.

Porro multis credibile est, Athenienses traditione aliquva subaudivisse nonnihil de nomine Dei Ter. Opt. M. המוחר seu proprio ut id Maim: appellat c. 2. de Idol. §. X. qvod alias Judæis dicitur כן ארבע או תווֹת filius quatvor literarum; item השׁ נאשׁ שְׁמָה רַבָּא nomen magnum ותברך הנכבד שְׁמָה gloriosum, benedictum, הגדוּ magnum. Græci qvoqve tetragrammaton a numero literarum dixerunt, nec non ἀνέκφερον καὶ ἀνέκφωντο; non qvod simpliciter tale debeat haberi, qvemadmodum de Gentium DIs tutelaribus supra diximus, qvorum nomina divulgare non licuit; sed, vel qvod maiores Judæorū abstinuerint ab ejus crebra pronunciatione; sive reverentia Numinis Divini, & metu ne abuterentur ejus nomine, sive ob rei significatæ, abstrusæ & imperfcrutabilis esentiæ divinæ ἀκαπτηψίαν καὶ ἀνέκφωντι;

vel qvod pronunciatio eius in Græca
lingva aduocari esset, qvæ etiam cau-
sa fuit cur LXX Senes, cum transfer-
rent Textum Ebræum in sermonem
Græcum, semper per νέειον hoc nomi-
nis exposuere. Græcis enim ut verbis
utar Fulleri non solum extra modum ab-
sona est; sed etiam ineffabilis omnino vox
喘氣 qvæ adspirationem in medio & fine
continet. Qvod augetur insuper duritate
prolationis ον con'onantis qvem præcedit ο
vocalis. Quid? qvod ne ullam quidem
harum 4 literarum in Alphabeto suo
habeant Græci; non enim apud eos re-
peritur Jod consonans, nec habent spiri-
tum in medio, aut fine, nec Vau conso-
nam. Hanc Majorum suorum piam &
innocuam abstinentiam ac timiditatem,
seqviiores Judæi in superstitionem ver-
terunt; adeo ut non citra discriminem æ-
ternæ damnationis illud proferri posse
existimarent; hinc R. Saul. lib. Sanhedrin:
qui pronunciat nomen tetragrammatum, non
habet partem in futuro seculo, neq; enim,
etiamsi statim revocaverit & correxerit

se liber a culpa fiet, qvin reus damnationis continuo & sine exceptione censatur. Adferunt hoc exemplum filii mulieris Israelitidæ, qui, ut est in Leviticis, lapidatus est propter nomen יהוה בכתיבת seu secundum literam, expressum. Sed illa pronunciatio fuit conjuncta cum Blasphematione, uti solide demonstrant Eruditi. Qvalia cum profani audirent, nec rationem quare id fieret scire possent, plurimum admiratos per quam verosimile est, atque idcirco nuncupasse Deum Israelis אֱלֹהִים & incertum. Neque enim dubium est, famam nominis hujus sanctissimi ad ipsorum quoque aures perlatam fuisse; cum & ipsum hoc nomen, licet aliter atque aliter, expressum apud quasdam Gentes terræ sanctæ vicinas, Idumæos puta, Arabes, Ægyptios, Syros, &c. fuisse, duobus exemplis demonstret Fullerus in Miscellaneis; quorum primum est ex effato oraculi, Apollinis Clarii, quod consultum quis Deorum habendum esse Ιάω hæc inter alia respondisse fertur.

Cunctorum summus divisorum habetur Iāw; alterum clarius deducit ex Diodoro Siculo, qui Iulii Cæsaris & Augusti temporibus vixit, paulo ante Christum in carne patefactum. Is ubi verba facit de legumlatoribus, qui simularunt se Deorum munere acceptas leges popularibus suis constituisse, hæc confessim subicit. ἀρχὴ δὲ τοῖς Ιάδαιοις Μωσῆν τὸν Ιάω θεόνα λέγουσιν Θεὸν, προστίθουσι δὲ τὰς νόμους αὐτῷ διδόναι. Apud Judæos Mosen finxisse Deum illum, qui Iao cognominatur, leges ipsi tradidisse. Idē evincit, quod Philo Bibliensis tradit de Sanchoniatone Historico Phœnicio ipsum res Judaicas ante tempora Troiana scripsisse, easque didicisse ex Ierombalo sacerdote Dei Ievo. Et quotus quisque iam est? qui ignorat jovem Latinorum non a juvando ut ipsimet somniant; Sed ab hac corrupta nominis יְהוָה pronunciatione deductam esse. Ad hoc divinum nomen videturiam alludere Plato, cum in Sophista & Parmenide vocat Deum τὸ οὐ. Eodem specitate

Etare creditur, qvod templo Apollinis Delphici inscriptum fuerit εῑ es; qvod modo laudatus Plato clarius explicat in Timæo, cum dicit solum Deum proprie esse, cætera vero qvæ oriuntur, mutantur, intereunt, verius non esse, qvam esse. Sed maxime facit hoc Ægyptiorum exemplum, in qvorum templis hæc verba scripta fuisse memorat Eugubinus: Ego sum omne qvod fuit; qvod est, qvod futurum est; velum meum nemo unqvam revelavit, qvo sane qvam convenienter Apocalypsi expressere vim vocis יְהוָה אֶלְעָנָה אֶלְעָנָה אֶלְעָנָה ερχόμενος.

Postremo, neqve hoc diffitendum est multum auxisse apud Gentes incredulas incerti adpellationem, famam illam, qvæ per universum terrarum orbem percrebuit, tempore Pompeji Magni, qvi cum, armata manu Hierosolymam cepisset, ingressus templū splendidissimū animo lustrandi sacra Judæorū; inania & vacua reperit arcana eorum; cum antea nescio qvos Deos ibidem

latere superstitioni mortales crederent. Idque tantum abfuit, ut ne simulacra quidem ulla in tota urbe nedum in templo invenirentur teste Tacito lib. 5 Histor. Qva occasione non possumus non mirari insigne Taciti mendacium quem non dispuduit, sibimet ipsi contradicendo, asserere Judæos effigiem Asini, quo monstrante fingit Mosen largas aquarum venas in deserto reperisse, penetrali sacrasse, eamque divino cultu prosecutos. Cui pollicem premit quoque Plutarchus in Symposiacis lib. 4. c. 5. Sed meminisse debuit idem hic Tacitus, quod eodem hoc lib. 5. cap. 5, scribit, Judaicam gentem eos vocare profanos, qui Deum per simulacra colerent. Originem fabulæ conjectit scite Nicolaus Fullerus miscell. lib. 3. cap. 2. quam pluribus adstructam vide sis apud Voss. lib. 3 de Idol. cap. LXXV. qui etiam ostendit hanc calumniam in Christianos quoque derivatam esse, ex verbis Minucii in Octavio: *Audio eos turpissime pecudis caput asini, consecratum, incepta*

ep̄ta neficio q̄na perſuaſione vienerari; Atq̄ in-de Aſinarios dictos. Imo iplum Chriſtum a qvodam ſceleſtissimo nebulone pictum auribus aſininis, pedum altero ungulato, librum geſtantem ac Toga-tum, cum huiusmodi iſcriptione Deus Christianorum ononychites. Similis farinæ erat qvod ſuern Judæos vi-nerari calumniati ſunt ut videre eſt ex hoc Petronii,

*Iudæus lices & porcinum caput adoret
Et cilli ſummas advocet auriculas*

Cillus hic aſinum ſignificat, ut ex Heſychio probat Voffius d. I. Ab hiſce non multum abludit Juvenalis qvi Sat. XIV. ſic de Judæis,

*Quidam ſortiti metuentem ſabbatice patrem
Nil præter nubes & cœli tumen adomne*

Idem qvoqve de Christianis exiſtima-tum docet Tertullianus Apolog. I. 24. Nempe qvi contemtis gentium numi-bus, verum Deum, ſublatis in cœlum oculis, invocarent, hi propterea ſolidis viſi nationibus orare, vel etiā numerare

nubes, modo sub dio precarentur; vel lacunaria, qvoties hoc facerent sub tecto.

Supereft nunc ut disqviramus an hæc Ara Αγωστω Θεω dicata habuerit qvoqve jus ex consecratione Aſyli exhibendi. Sunt qvi adſirmant, existimantes hanc eandem; eſſe cum Ara miſericordiæ (ut ſupra diximus de Corn. a Lapide) qvam Herculis posteri Euryſthei crudelitate pulſi, & Atheniensium auxilio defenſi erexerunt de qua Statius Thebaid. lib: 15.

*Urbe fuit media nulli confeſſa potentum
Ara Deum: mitis posuit clementia ſedem
& paulo infra*

*Fama eſt defenſos acie poſt buſta paterni
Numinis Herculeosq; ſedem fundaſſe Nepotes
Unde vetus Statii interpres. Hyllus Dejanira & Hercules, & reliqui ex eademi nati;
poſtq; vam Hercules terris abiit, pulſi ab Euryſtheo Athenas confugerunt, a quibus poſtq; vam
tam facile auxilium meruerunt, hanc aram
miſericordiæ confeſſa memorantur. Hic
eſt ille Euryſtheus, qvi decantatissimos
illos 12 labores injunxit Herculi, qvos
vide enumeratos apud Hyginū Fab. xxx.*

p. m. 70. & 71. & seq. Addit idem vetus
Statii interpres, ignoto eandem de-
dicatam, propter preces & lacrimas affli-
ctorum, ibidem misericordiam solici-
tantum. Sed hanc sententiam a ve-
ritate alienam esse, facile tum repu-
gnantia inscriptionis, tum aliæ caussæ
hujus exstruendæ arguunt, *non enim*,
ut verbis eloqvar Joh. Adami Osian-
dri de Asyl. p. 154. *caussa aræ hujus fuit*
posteriorum Herculis beneficium, restitutio scilicet, sed *vel opinio aliqua de numine præter*
Deastros colendo, vel manuductio ex libris ad
Deum unum, vel bellum, vel pestis (ut an-
te qvibusdam placere diximus) *qvi-*
bis compulsi hoc venerationis monumentum
posuere; neqve deinde erat hæc posita in
foro ut de ara misericordiæ nos docet
Meursius in peculiari, tractatu de Ce-
raunio. Sed vero est simile hanc non pro-
cul ab illis sitam fuisse, qvas Christiani
postmodum in memoriam D. Paulino-
minarunt. Postremo neqve hoc subti-
cendum videtur Qvod Theodo sius Zy-
go.

gomalus in Epistolâ suâ ad Martinum
Crusium, qvæ inserta est ejus Turco-
græciæ de Anno 1575 pro templo Mi-
nervæ in Arce Pantheon habuisse vi-
detur templum nostro DEO Ignoto
constructum. Atqve etiam Simon Ca-
basilas apud eundem, ubi sermonem
facit de templo Minervæ, putat id
esse idem, qvod ignoti templum. Sed
hæc opiniones tales sunt qvæ apud nul-
lum adhuc calculum meruere, ideoqve
eadem facilitate refelluntur, qva ab illis
assertæ sunt. Qvis enim ignorat tem-
plo Minervæ nullum fuisse illustrius
Athenis, Undenon operosum est con-
cludere hanc Aram, neqve fuisse e-
andem qvæ misericordiæ, aut Miner-
væ; neque ullum posse exhiberi
indictum Jus habuisse
Asyli.

Si varios primâ repetens ab origine mo-
res,

Et capitum q̄oꝝ sint discrimina maxi-
ma saltem,

Si memorare velit qvisq;am, si mente sagaci,
Enarrare mibi, numerabitꝫ æquoris undas.
Nam bona pars hominum congestis undique
nummis,

Invigilat, Tyrio residens sublimis in Ostro:
Quam non tristis byems inhibet, non Sævias
Orion,

Ut tantum nummis fallacibus impleat arcas.
Et bona pars subito luxu rem decoquit omnē,
Ingenii sp̄ernit dotes contemnit & artes,
Hinc varii mores, hinc dispar denique vita;
Hinc artes Sophiae neglecta mente coluntur,
Hinc sp̄retis studiis manet altâ mente reposa,
Barbaries, venit hinc series lerneâ malorum.
Hæcce tuos, mi Aron subeunt cū frivola sensus
Contra mellifluas adamas flagrantius artes,
Ingenioq;e doces q;uantum in sublime Sagaei,
Scandere qvis poterit, laus & memorabile
nomen,

Inde tibi venient: captis Deus adſit honestis!

Ita Fautor & Amico suo accinuit.

H. FORBES.